УДК 81'38:82-252

Інна ДЕНИСОВА,
викладач, аспірант кафедри англійської філології
Чорноморського державного університету імені Петра Могили
(Україна, Миколаїв) denisova-777@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ОКАЗІОНАЛЬНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ У РОМАНАХ УКРАЇНСЬКОГО ФЕНТЕЗІ

Стаття присвячена аналізу оказіональних одиниць, представлених в українському фентезі. Розглянуто семантичні та структурні риси апелятивних та онімічних оказіоналізмів, особливості їх функціонування у тексті, а також специфіку українського фентезійного жанру літератури. Оказіональні одиниці класифіковано шляхом вичленовування спільних сем, серед яких виділяємо такі, як расова та соціальна приналежність в групі апелятивів, природа та зовнішність в антропонімічному комплексі, а також призначення, фізичні якості, живі істоти у топонімічному просторі українського фентезі.

Ключові слова: *оказіонім, оказіональний апелятив, семантична домінанта, узуальний/оказіональний засіб словотворення.*

Літ. *5.*

Inna DENISOVA,
teacher, postgraduate of the foreign philology department of
Petro Mohyla Black Sea State University
(Ukraine, Mykolaiv) denisova-777@mail.ru

THE PECULIARITIES OF THE NONCE WORD-BUILDING IN THE UKRAINIAN FANTASY NOVELS

This article is devoted to the analysis of the nonce-words, which are represented in Ukrainian fantasy. There are studied semantic and structural characteristics of the appellative units and onyms. Besides, there are studied the peculiarities of their functioning in the text and the specificity of Ukrainian fantasy as a literary genre. Nonce-words are classified according to the principle of the extraction of common semes. Among them there can be mentioned those ones: racial and social tenancy in the appellative group, nature and appearance in the antroponymic complex, purpose, physical traces and living beings in the fantastic toponymicon.

Key words: *occasional/nonce onym, occasional/nonce appellative, sematic dominant, usual/occasional means of word-building.*

Ref. *5.*

Инна ДЕНИСОВА,
преподаватель, аспирант кафедры английской филологии
Черноморского государственного университета имени Петра Могилы
(Украина, Николаев) denisova-777@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ОККАЗИОНАЛЬНОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В РОМАНАХ УКРАИНСКОГО ФЭНТЕЗИ

Статья посвящена анализу окказиональных единиц, представленных в украинском фэнтези. Рассмотрены семантические и структурные черты апелятивных и онимических окказионализмов, особенности их функционирования в тексте, а также специфику украинского фэнтези как

литературного жанра. Окказиональные единицы классифицированы путем вычленения общих сем, среди которых возможно выделить такие, как расовая и социальная принадлежность в группе апелятивов, природа и внешность в антропонимическом комплексе, а также назначение, физические качества и живые существа в топонимическом пространстве украинского фэнтези.

Ключевые слова: *окказиональный оним, окказиональный апелятив, семантическая доминанта, узуальный/окказиональный способ словообразования.*

Лит. *5.*

Постановка проблеми. Розглядаючи питання, пов'язані з фентезійним жанром літератури, вітчизняні дослідники переважно звертаються до доробків західних письменників, зосереджуючи увагу на канонічному прочитанні фентезі, що обмежується текстами таких загальновідомих авторів, як Дж. Р. Р. Толкін, Урсула ле Гуїн, Дж. К. Ролінг тощо. Твори зазначених письменників по праву вважаються зразковими прикладами класичного фентезі, вартими наслідування письменниками в усьому світі. Проте протягом свого досить недовгого існування жанр фентезі досить швидко трансформувався та розповсюдився по багатьох країнах світу, набувши нових форм, і став невід'ємною частиною сучасної літератури, оскільки саме цей жанр дає можливість повною мірою відобразити атмосферу часу. Такий бурхливий літературний процес не оминув і українську літературу, оскільки багатовікова українська культура створила досить міцне підґрунтя для написання фентезі романів та повістей [2].

Аналіз досліджень. Незважаючи на той факт, що українське фентезі набуло розвитку значно пізніше порівняно з багатьма іншими країнами, цей жанр досить стрімко прогресує та видозмінюється відповідно до так званої «української картини світу». Про це свідчать доробки таких письменників, як Г. Л. Олді, Марини та Сергія Дяченків, М. Горностаєвої, чиї праці користуються попитом не тільки в Україні, але й мають досить непоганий рейтинг за межами України та були обрані нами для аналізу [5, 131]. Таку стрімку популярність українського фентезі можна пояснити не тільки загальним інтересом до України в цілому, але й природою самих творів фентезі, які характеризуються автентичним характером і жодним чином не наслідують своїх попередників. Українське фентезі як літературний експеримент не має аналогів і заслуговує на всебічне дослідження, адже українська література на сучасному етапі перебуває у пошуку самоідентичності.

Метою статті є аналіз функціональних, структурних та семантичних особливостей оказіонального шару лексики, представленому в українському фентезі.

Виклад основного матеріалу. Як і більшість літературних творів цього жанру, однією з характерних рис українських текстів є особливий набір певних мовних стилістичних засобів – так званих лінгвокультурних «ключів» до створеного автором вторинного світу. Серед них провідне місце посідають оказіоналізми – лексичні одиниці, утворені письменниками і публіцистами згідно з існуючими у мові словотворчими моделями і спожиті лише одного разу в певному творі.

При розгляді оказіоналізмів у жанрі фентезі видається найбільш вмотивованим їх поділ на *оніми* та *апелятиви*, що розглядатимуться в нашій статті та містять групи новотворів з різною семантикою, досліджуваною шляхом компонентного аналізу та аналізу контекстуального, спрямованого на інтерпретацію мінімального контексту, контексту твору автора, його творчості та аналіз позатекстової інформації.

Хоча й українське фентезі характеризується наявністю невеликої кількості оказіональних **апелятивних** одиниць, в їх складі найбільш численним шаром є група оказіо-

налізмів зі спільною семантичною домінантою **расова та соціальна приналежність,** що входить до корпусу лексем на позначення **істот:**

1) Більшість оказіональних апелятивів у складі групи на позначення **расової та соціальної приналежності** утворено узуальними засобами, серед яких найбільш поширеним є засіб словоскладання. Переважна частина оказіоналізмів сформовано за моделлю N+V, а саме лексема *«Сонцеслави»*, використана у творі М. Горностаєвої для позначення одного з народів держави Ельбер. Оказіональна одиниця побудована шляхом поєднання основ узуальних українських слів: іменника «сонце» та дієслівної основи лексеми «славити». Семантика зазначеного новотвору повністю есплікується через його внутрішню форму, оскільки сонцеслави були язичницьким народом та, як відомо, поклонялися силам природи, серед яких, згідно з язичницькою міфологією, одним з найголовніших був бог сонця.

Моделі словоскладання також представлені конструкцією Adj+N. На основі цієї моделі утворено оказіональні лексеми *«Гостровухі»* та *«Кругловухі»*, використані у творі «Ельбер» для позначення каст або соціальних прошарків ельберійського суспільства. Так, наприклад, гостровухими вважалася уся знать країни Ельбер, що походила від богів, відправлених на землю для створення цієї держави та її суспільства. В свою чергу, оказіоналізм «кругловухі» функціонує у тексті з метою номінації нижчого прошарку суспільства, а саме звичайних людей, не наділених жодними божественними здібностями. Лексичні одиниці утворено шляхом складання основ прикметників **«круглий»** та **«гострий»**, а також іменникової основи лексеми **«вухо»**, поєднаних за допомогою інтерфікса «-о-». Крім того, структура оказіоналізмів граматично ускладнена додаванням до фінальної частини слів флективного елементу «-і», що є показником множини.

Засіб словоскладання також представлений моделлю N+N, на основі якої сформовано такі оказіоналізми, як *«Маг-шкідник»*, *«Король-чорнокнижник»* тощо. Зазначені лексеми походять від українських узуальних іменників та використані у творі Г. Л. Олді «Шмагія» для позначення членів магічної спільноти.

Серед узуальних способів словотворення у цій семантичній групі слід зазначити суфіксальний засіб, призначений для творення таких апелятивів на позначення расової та соціальної приналежності: *«Нихоніанці»*, *«Ятрівчани»* тощо. Так, оказіоналізм «нихоніанці», використаний у творі «Шмагія» для номінації послідовників одного з найсильніших магів Нихона Сивочола, утворено шляхом приєднання до антропонімічної лексеми «Нихон» українського суфіксального форманту «-анц(і)» - продуктивного суфіксу, що вживається для формування іменників на позначення осіб за національністю та територіальною ознакою. Суфікс «-чан(и)» з подібною семантикою функціонує з метою формування лексеми «ятрівчани», застосованої для позначення одного з народів твору Г. Л. Олді. Причина використання такої лексеми автором для позначення народу є не досить зрозумілою, оскільки оказіоналізм, імовірно, походить від українського іменника ятрівка – «дружина чоловікового брата», тому внутрішня форма лише частково відображає призначення зазначеного оказіоналізму [4, 660].

Оказіональні засоби є нехарактерним явищем для українського оказіонального словотворення, проте в деяких семантичних групах трапляються поодинокі випадки їх вживання. Так, наприклад, у зазначеній групі оказіональним засобом десегментації, що характеризується відсіканням фінальної частини лексичної одиниці, утворено оказіоналізм *«Елли»* на позначення одного з народів Ельберу у творі М. Горностаєвої. Лексема, імовірно, походить від узуального слова **елліни** – «самоназви грецького народу».

Трансформована лексема «елл-» граматично ускладнена шляхом додавання кінцевого форманту «-и» – маркеру множини.

Варто зауважити, що для українського фентезі також характерним є використання оказіоналізмів на позначення расової та соціальної приналежності з так званою «нульовою» внутрішньою формою, тобто з повністю затемненою семантикою. Серед них слід зазначити такі оказіональні утворення: *«іштонійці», «хото», «аетонці», «Ватейли»* тощо. Цей факт, можливо, пояснюється досить невеликим досвідом українських авторів-фантастів в галузі творення вторинних світів, де кожна деталь є важливою «частиною механізму» фентезійного світу, формуючою твір жанру фентезі в цілому.

В корпусі **онімічних** оказіональних одиниць українського фентезі слід виділяти семантичні групи на позначення антропонімів і топонімів, наявність яких є досить характерною особливістю будь-якого фентезійного твору, оскільки письменники-фантасти при написанні тексту приділяють увагу створенню географії свого світу та, звичайно, персонажам, наділяючи їх певними рисами, тим чи іншим чином відображеними в іменах.

Антропонімічний простір українського фентезі характеризується наявністю великою кількості оказіональних власних назв зі спільним семантичним компонентом **природа:**

1) Більшість оказіональних антропонімів, присутніх у цій семантичній групі, утворено узуальними засобами, серед яких слід зазначити засіб словоскладання. Наприклад, оказіоналізми *«Вогнедан»* та *«Горовлад»,* використані у творі «Ельбер» для номінації ельберської знаті, утворено за моделями N+V та N+N. Так, антропонім «Вогнедан» містить у своєму складі узуальні основи іменника **«вогонь»** та дієприкметника **«даний»**, поєднаних відповідно до правил українського словотвору за допомогою інтерфіксу «-е-». Для творення іншого антропоніму, а саме імені князя Чорногори «Горовлада», застосовано інтерфікс «-о-» з метою сполучення основ українських іменників **«гора»** та **«влада».** Узуальне словотворення в корпусі українських антропонімічних лексем також характеризується використанням суфіксального засобу, представленого при творенні таких оказіональних одиниць, як *«Світлян»* та *«Зоряниця».* Оказіональні оніми походять від іменника **«світло»** та прикметника **«зоряний»** відповідно та ускладнені додаванням іменникових суфіксів «-ян», що надає слову додаткової конотації «носія ознаки», а також суфіксу «-иц(я)» з конотативним відтінком «пестливості».

Серед оказіональних засобів слід зазначити спосіб онімізації, який є різновидом узуального засобу конверсії. Такий спосіб досить часто використовується в українському фентезі і застосований переважно при творенні оказіональних імен, наприклад, *«Конвалія», «Вишня», «Роса», «Ясна Гроза»*, що походять від узуальних апелятивних іменників **«конвалія», «вишня», «роса»,** а також лексеми **«гроза»,** поєднаної з прикметниковим компонентом **«ясна»**. Крім того, подібним чином на основі узуальних апелятивних одиниць утворено також частину прізвищ, наприклад, *«Ластівка», «Дубовий»* тощо.

2) Поряд з семантичною групою оказіональних слів на позначення «природи» в системі авторських одиниць, присутніх в українському фентезі, слід також виділяти шар антропонімів зі спільною тематичною домінантою **зовнішність.** Більшість оказіональних антропонімів утворено узуальними засобами, зокрема шляхом словоскладання, що є досить поширеним засобом при творенні оказіональних лексем у групі східнослов'янських мов. Таким чином, наприклад, сформовано прізвище одного з персонажів твору Г. Л. Олді «Шмагія» – відомого чарівника, засновника течії «нихоні-

анців» «(*Нихона) Сивочола»*. Зазначений оказіоналізм сформовано шляхом поєднання узуальних основ прикметника «сивий» та іменника «чоло», структура якого ускладнена додаванням інтерфіксу «-о-» відповідно до правил українського словотвору.

Топонімікон українського фентезі окреслено досить чітко, про що свідчить наявність численних топонімічних оказіональних одиниць. Більшість з них належать до семантичної групи з домінантним компонентом **призначення**:

1) Одиниці в корпусі лексем з семантичною складовою **призначення**, сформовано переважно на основі узуальних словотворчих моделей, таких, як словоскладання та суфіксальний спосіб. Так, засобом словоскладання утворено такі оказіональні одиниці на позначення місцевостей, як міста: «*Данаділ», «Боговлада»*, водоймища: «*Дана-ріка»*. Зазначені оказіональні топоніми сформовано шляхом поєднання узуальних апелятивних іменникових основ української мови. Крім того, автором використано також онімічні компоненти, наприклад, ім'я Дана (ім'я запозичене авторкою з слов'янської міфології) – одна з богинь Ельберу або так званих «боговірних», на честь якої названа велика кількість географічних об'єктів зазначеної держави.

Шляхом використання суфіксального засобу словотворення було, в свою чергу, сформовано оказіональний топонім «*Ельбер»* – назва країни сонцеславів, створеної М. Горностаєвою для позначення вторинного світу її твору з однойменною назвою. Семантика новотвору є не досить чіткою, проте, імовірно, зазначений топонім було утворено на основі назви реального топонімічного об'єкту – ріки Ельби, що протікає на території Німеччини. Авторка частково трансформує зазначену топонімічну лексему, ускладнюючи її додаванням суфіксу іншомовного походження «-ер», використовуваного в українській мові для творення іменників. Така трансформація не спричинює жодних семантичних змін, проте породжує зміни граматичного характеру, оскільки наявність саме цього суфіксу провокує появу нульового закінчення – маркеру приналежності лексеми до другої відміни іменників чоловічого роду твердої групи.

Варто також зауважити, що більшість оказіоналізмів, представлених в зазначеній семантичній групі, утворено оказіональним засобом «незвичайного» поєднання слів. Серед словосполучень такого типу переважна кількість є дво- та трикомпонентними. До їх складу входять суто іменникові, а також прикметникові лексичні одиниці. Так, оказіональний топонім «*Колегіум Волхвування»* – школа чаклунів у творі Г. Л. Олді «Шмагія», є двокомпонентним іменниковим словосполученням з складовими, семантика яких є непоєднуваною з точки зору узусу. Подібним чином сформовано інший топонім «*Квартал Казенних Хабарників»* – трикомпонентний новотвір з іменниковими та прикметниковими лексемами.

2) Велика кількість топонімів українського фентезі належить до групи оказіональних одиниць з домінуючою семою **фізичні якості**. Переважна кількість оказіоналізмів в цій групі утворено афіксальним засобом, узуальним за своєю природою. Таким чином сформовано оказіоналізм на позначення міста у світі М. Горностаєвої *«Квітан»* – столиці держави Ельбер, а також назви річки *Ляпуня*, що функціонує у творі Г. Л. Олді. Так, оказіоналізм «Квітан» утворено шляхом приєднання до основи іменника **«квіт»** суфіксу іншомовного походження «-ан», використовуваному в українському словотворі для формування іменникових лексем. Така назва, ймовірно, була обрана авторкою невипадково, оскільки столиця Ельберу славиться своєю красою та квітучими краєвидами.

Крім того, в складі зазначеної групи зустрічаються поодинокі випадки вживання словоскладання. Таким способом утворено, наприклад, топонім *«Чорногора»* – однієї з місцевостей країни Ельбер, похідний від іменника українського походження «гора» та

прикметника «чорний», поєднаних інтерфіксом «-о-» згідно з правилами українського узуального словотвору.

Серед оказіональних засобів слід зазначити засіб незвичайного поєднання слів. Так, наприклад, денотат іменникового двокомпонентного словосполучення *«Блакитна зірка»* – так звана «планета», з якої походять «боговірні» в творі «Ельбер», може бути інтерпретований з позиції кольору, проте значення цієї прикметникової лексеми знаходиться у стані семантичного конфлікту по відношенню до змістового наповнення стрижневого компоненту новоутворення, оскільки, з наукової точки зору, забарвлення зірок може коливатися лише від білого до світло-жовтого відтінків кольору.

3) В корпусі топонімічної групи українського фентезі також слід виділяти оказіональні одиниці зі спільною семою **живі істоти**. Оказіоналізми з цією семою становлять словосполучення, утворені шляхом онімізації, наприклад, топонім на позначення головного палацу Ельберу *«Гніздо Драконів»*. Крім того, частина словосполучень є оказіональними поєднаннями слів, комбінація семантичних прирощень яких повністю суперечить узусу. Зазначений спосіб відображено у структурі топоніму *«Вовчі Дундуки»*, використаного у творі Г. Л. Олді «Шмагія».

В ході аналізу українських топонімів видається можливим помітити, що більшість оказіоналізмів утворено шляхом використання узуальних засобів. Проте невелика кількість оказіональних лексем сформовано за оказіональними моделями, а також змішаним засобом, що поєднує, як узуальні, так і оказіональні техніки. Наприклад, лексема у творі Г. Л. Олді *«Тмутаракані»* побудована шляхом поєднання способів словоскладання та альтернації. Так, спосіб альтернації використано при твореннi першого компоненту складного оказіонального утворення, а саме «Тму-», що є трансформованим дериватом лексичної дієслівної одиниці «мутити». Зазначений компонент поєднаний з узуальним російським іменником **таракан** – «тарган» та ускладнений флективним компонентом «-і» – маркеру множини.

Слід також зауважити, що частина топонімічних одиниць, як і деякі апелятивні оказіональні лексеми, мають затемнену внутрішню форму, а отже не підлягають інтерпретації. Серед них варто зазначити такі новотвори: «*Сіллон», «Глійод», «Мооз», «Белат»* тощо.

В результаті компонентного аналізу корпусу оказіоналізмів, функціонуючих у дискурсі українського фентезі, було виявлено, що більшість лексем складає онімічна лексика, представлена антропонімічними та топонімічними одиницями. Апелятивний шар, в свою чергу, також функціонує в творах українського фентезі, проте у досить незначній кількості. Найбільшою за численністю є група новотворів на позначення расової та соціальної приналежності. Цей факт можна пояснити тим, що при побудові нової цивілізації письменник-фантаст неодмінно вдається до створення народностей, рас, племен тощо, що є необхідним компонентом будь-якого вторинного світу. На відміну від апелятивного шару лексем структура антропонімічного корпусу оказіональних онімів є більш розгалуженою. Тут слід зазначити такі великі семантичні групи, як «природа» та «зовнішність». Значну частину оказіонального ономастикону українського фентезі також становить шар топонімічних одиниць, які головним чином представлені семами «призначення» та «фізичні якості».

Структура оказіональних одиниць в українському фентезійному жанрі літератури є переважно узуальною та сформована такими засобами, як словоскладання та суфіксальний спосіб. Проте узуальні моделі подекуди ускладнюються оказіональними ком-

понентами, такими, як альтернація та онімізація. Серед чисто оказіональних засобів слід зазначити засіб незвичайного поєднання слів.

Висновки. Наявність корпусу різнорідних оказіональних лексичних одиниць – невід'ємної складової будь-якого твору фентезійного жанру, дає можливість зробити висновок, що українське фентезі досить стрімко розвивається. Вихід нових українських фентезійних романів на широкий книжковий ринок без сумніву свідчить про розвиток в Україні цього жанру. Нехай цей розвиток поки що повільний, він є, а це означає, що письменники прагнуть творити в цьому жанрі, а їх доробки викликають неабиякий попит серед читачів. Адже фентезі – це не «чтиво» для відволікання уваги. Це майстерно прихована від невтаємничених реальність, яку, використовуючи образи та символи, міфи та легенди, автор подає читачеві для розкриття її загадок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горностаєва М. Ельбер : Вогнедан. Повелитель [Електронний ресурс] / Чтиво : Електронна бібліотека. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Hornostaieva/Elber_Vohnedan_Povelytel/.

2. Дубинянська Я. Ю. Під ворожим прапором фентезі [Електронний ресурс] / Я. Ю. Дубинянська // ЛітАкцент : Інтернет-видання Національного університету «Києво-Могилянська академія». – Режим доступу до статті : http://litakcent.com/2011/04/13/pid-vorozhym-praporom-fentezi/.

3. Олді Г. Л. Шмагія / Г. Л. Олді. – К. : Зелений пес, 2006. – 338 с.

4. Словник української мови : в 11 томах. / [упоряд. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 11. – 700 с.

5. Фантасты современной Украины / [антология / научн. ред. И. В. Черный]. – Харьков : Мир детства, 2000. – 144 с.

REFERENCES

1. Hornostayeva M. El'ber : Vohnedan. Povelytel' [Elektronnyy resurs] / Chtyvo : Elektronna biblioteka. – Rezhym dostupu : http://chtyvo.org.ua/authors/Hornostaieva/Elber_Vohnedan_Povelytel/.

2. Dubynyans'ka Ya. Yu. Pid vorozhym praporom fentezi [Elektronnyy resurs] / Ya. Yu. Dubynyans'ka // LitAktsent : Internet-vydannya Natsional'noho universytetu «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya». – Rezhym dostupu do statti : http://litakcent.com/2011/04/13/pid-vorozhym-praporom-fentezi/.

3. Oldi H. L. Shmahiya / H. L. Oldi. – K. : Zelenyy pes, 2006. – 338 s.

4. Slovnyk ukrayins'koyi movy : v 11 tomakh. / [upopyad. I. K. Bilodid]. – K. : Naukova dumka, 1980. – T. 11. – 700 s.

5. Fantasty sovremennoy Ukrayny / [antolohyya / nauchn. red. Y. V. Chernyy]. – Khar'kov : Myr det·stva, 2000. – 144 s.

Статтю подано до редколегії 18.09.2015 р.